

מבזקי הארות פסיקה 77 | מאי 2018

“מנעי קולך מבכי” – ניתוח ביקורתי פמיניסטי בעקבות רע"פ 8736/15 צוברי בר נ' מדינת ישראל

אפרת רייך*

"פה אָמַר יְהוָה,
מְנַעֵי קוֹלְךָ מִבְּכִי,
וְעֵינַיִךָ, מִדְּמָעָה".¹

1. מבוא. 2. תמצית פסק הדין. 3. ניתוח פמיניסטי – חוסר הנגישות של
ההלך הפלילי לנשים ואי השמעת קולן. 4. סיכום ומחשבה להמשך.

1. מבוא

בהארה זו אבקש לדובב את החלקים המשותקים בפסק הדין של בית המשפט העליון בעניין **צוברי בר**.² טענתי המרכזית היא כי ההליך המשפטי, למצער כפי שהוא מתבטא במקרה זה, אינו נגיש לנשים ואינו מעוניין לשמוע את בכיין או לראות את דמעתן. היעדר קשב לקול הבכי ולרגשות שמנביעים את הדמעות, גורם, בתורו, לאפלייתן ולהדרתן של נשים מהליכים אלה.

פסק הדין עוסק בשאלה אם שליחת מכתב התאבדות לשופטת מבססת אחריות פלילית לעבירת האיומים. פסק הדין עונה לשאלה בשלילה. זו היא תוצאה ראויה ואיני חולקת עליה. בה בעת, בפסק הדין אין התייחסות לנרטיב הנשי של הנאשמת, ולא לנסיבות העבירה. במקום זאת, מוגשת לפנינו התפלפלות משפטית הנוגעת לעבירת

* עו"ד אפרת רייך היא עמיתת הקתדרה לזכויות אדם ע"ש אמיל זולא במסגרת תכנית "תקנה" לתואר שני במשפטים, בית הספר למשפטים על שם חיים שטריקס, המסלול האקדמי המכללה למנהל. בוגרת תואר ראשון במשפטים (LLB) ובעבודה סוציאלית (BSW) מאוניברסיטת חיפה (2015). כיום, עובדת כמרכזת צוות בין-משרדי לתחום האפורטרופוסות וחלופות לתמיכה והגנה על בגירים – צוות שהוקם מכוח החלטת ממשלה ומטרתו לבנות תכנית רב-שנתית בתחום.

¹ ירמיהו, ל"א, 15.

² רע"פ 8736/15 צוברי בר נ' מדינת ישראל (פורסם באר"ש, 17.1.2018) (להלן: "פסק הדין").

“כצעקתה”

האיומים אשר בסופה מזוכה האישה מאשמה. מזווית הראייה של הפמיניזם הביקורתי, אותה אאמץ בהארה זו, פסק דין זה בעצם פועל בתוך המגרש הפלילי השמרני ואינו פורץ את גבולותיו, למרות שהוצג בתקשורת כחדשני וכפורץ דרך.³ בפרק השני אציג את תמצית פסק הדין. בפרק השלישי אבסס את טענותי. בפרק המסכם אציע חלופות, הן משפטיות והן חוץ-משפטיות, להליך הפלילי במקרים מעין אלו.

2. תמצית פסק הדין

פסק הדין, שנכתב בתחילת שנה זו על-ידי השופטת דפנה ברק-ארז, עסק בהעמדתה לדין פלילי של אישה קשת יום, בגין כך ששלחה לשופטת בבית דין לתביעות קטנות מכתב שבו איימה להתאבד. במרכז הדיון עומדת השאלה אם איום בהתאבדות מגבש את יסודותיה של עבירת האיומים הקבועה בסעיף 192 לחוק העונשין, התשל"ז-1977.⁴ ההליך הפלילי התעורר בעקבות הליך אזרחי שנפתח נגד האישה על רקע סכסוך שכנים בבית המשפט לתביעות קטנות בראשון לציון.⁵ האישה לא הגישה כתב הגנה באותו הליך, וזה הסתיים במתן פסק דין נגדה בהיעדר הגנה, שבו היא חויבה בתשלום של 30,000 ש"ח לתובע. האישה ניסתה להביא לביטול פסק הדין שניתן נגדה אך בקשותיה נדחו. בהמשך לכך, כתבה מכתב לשופטת שנתנה את פסק הדין בעניינה, מכתב שעומד במרכזו של הדיון בפסק הדין מושא הארה זו. האישה ציינה במכתב כי היא בוחרת להתאבד כמוצא אחרון, והביעה תקווה שהדבר ילווה את השופטת כצל לאורך כל חייה. בין השאר נכללו במכתב הדברים הבאים:⁶

“אני יושבת בחדרך בפעם האחרונה ורוצה שתסתכלי לי בעיניים כדי שהמבט מלא כאב סבל ויסורים ילוו אותך בכל מקום ובכל זמן ויהא צל מלווה של חיך, וירדוף אותך בחלומותיך. את, אישה של צדק חוק ומשפט אבל רוצחת נשמות חפות מפשע בלהב פסיקה, בדם קר ובקור רוח מקפיא [...] אני נאלצת ללכת בדרכו של שופט בן עטר כמוצא אחרון. אני מקווה כי אחרי מותי תשני את פסה"ד”.

³ רויטל חובל “העליון: איום בהתאבדות אינו עבירה, לא רוצים להרתיע מהשמעת תחושות מצוקה” **הארץ** 18.1.2018 www.haaretz.co.il/news/law/premium-1.5745456 (הכתבה להלן: “איום בהתאבדות אינו עבירה”).

⁴ **חוק העונשין**, התשל"ז-1977.

⁵ ת"ק (ראשון-לציון) 8864-11-10 אביב נ' בר (לא פורסם, 14.2.2011).

⁶ **פסק הדין**, לעיל ה"ש 1, פס' 4.

בעקבות מכתב זה, הוגש נגד האישה כתב אישום, ונקבע דיון בעניינה בבית משפט השלום בתל אביב-יפו. כמצוין בפסק הדין שניתן בהליך הפלילי בבית משפט השלום, להגנתה טענה האישה כי לא התכוונה לאיים על השופטת, אלא רק להקים קול זעקה ולהביע את ייאושה.⁷ היא הסבירה כי לאחר שניתן פסק הדין נגדה בהליך האזרחי, מיד הוטלו על רכושה עיקולים מצד התובע, ובעקבות זאת היא התקשתה להמשיך בחייה ונקלעה למצב נפשי קשה.⁸

למרות טענות הגנתה, הורשעה האישה בפסק הדין משום שבמשלוח המכתב התגבשו הן היסוד העובדתי והן היסוד הנפשי הנדרשים לצורך הרשעתה בעבירה של ניסיון לאיומים, ועל כן קבע השופט שמאי בקר כי "אין מנוס" מהרשעתה של הנאשמת בעבירה זו.⁹ גם בערעורה לבית המשפט המחוזי¹⁰ נדחתה טענתה של האישה, והיא הגישה בקשת רשות ערעור פלילי לבית המשפט העליון שנדון כבערעור.

בדיון בבית המשפט העליון, טענה האישה כי קיים אינטרס ציבורי מובהק בכך שלא ינוהל הליך פלילי במקרים כדוגמת המקרה שלה. לטענתה, את השימוש במשפט הפלילי יש לשמור למקרים קשים שמצדיקים את הסנקציה החמורה הגלומה בו. איום בווד בהתאבדות כאקט של ייאוש, כך טענה, אינו נמנה עם מקרים אלה. עוד טענה, כי ניהול הליך פלילי במקרים של איום בהתאבדות הוא אמצעי לא מידתי, וכי הוא משדר מסר שגוי לציבור. לדבריה, יש בכך אף כדי להוות תמריץ שלילי לגבי אנשים במצוקה שחשים צורך להשמיע את קולם.¹¹

כאמור, השופטת ברק-ארז זיכתה את האישה מהעבירה המיוחסת לה, באמצעות פרשנות "משולבת" כדבריה לעבירת האיומים.

השופטת ברק-ארז בחנה ראשית אם איום בהתאבדות מגבש את יסודותיה של עבירת האיומים הקבועה בסעיף 192 לחוק העונשין. הוראת החוק הזו אוסרת על איום בפגיעה "שלא כדין" במאויים עצמו או ב"אדם אחר". אולם, נשאלה השאלה אם היא כוללת גם איסור על איום לפגיעה במאויים עצמו, ובתוך כך אם פגיעה עצמית היא "שלא כדין". כמו כן, השופטת בחנה אם המאויים נחשב כ"אדם אחר" בהקשר זה. בהתאם לפרשנותה ה"משולבת" כאמור, כדי שיתקיים הרכיב "שלא כדין" בעבירה פלילית, ראשית על המאשים להוכיח קיומו של איסור נפרד, אזרחי או פלילי, בנוגע להתנהגות

7 ת"פ 46375-11-11 מדינת ישראל נ' בר (לא פורסם, 8.6.2014) (להלן "פסק הדין בבית משפט השלום").

8 פסק הדין, לעיל ה"ש 1, פס' 6.

9 פסק הדין בבית משפט השלום, לעיל ה"ש 7.

10 ע"פ 57262-12-14 בר נ' מדינת ישראל (לא פורסם, 24.8.2016).

11 פסק הדין, לעיל ה"ש 1, פס' 13.

“כצעקתה”

הנדונה בעבירה. בשלב שני, הנאשמת תוכל להצדיק את התנהגותה בהתאם לדין, ובכך להביא לזיכורה.

“אינני סבורה כי איום בהתאבדות מקיים את הרכיב ‘שלא כדין’ בעבירת האיומים. יתרה מכך, אפילו היה מתקיים רכיב זה, אני סבורה כי עבירת האיומים במתכונתה הנוכחית אינה יכולה להוות בסיס להרשעת אדם המאיים בהתאבדות גם מטעמים נוספים”¹².

החלטה זו היא חשובה. עם זאת, היא נותרת בגדר הדוקטרינה הפלילית ואינה מפרה אותה בזוויות ראייה נוספות. הארת פסיקה זו, כאמור, תאיר דווקא היבט אחר בפסק הדין, היבט שלא נשמע או נראה, ההיבט המושק, מנקודת המבט של האישה – חוסר הנגישות של ההליך הפלילי לנשים.

3. ניתוח פמיניסטי – חוסר הנגישות של ההליך הפלילי לנשים ואי-השמעת קולן

ברשימה זו אתמקד בנרטיב החסר לטעמי, בדבריה של השופטת ברק-ארז, הנרטיב המושק, שעיקרו הוא שהמשפט הפלילי אינו מתאים ונגיש לנשים. אעשה כן באמצעות הפריוזמה של גישת הפמיניזם הרדיקלי.¹³ אגב אורחא אציין כי ניתן היה לצפות כי שופטת שלזכותה כתיבה כה ענפה ומשמעותית בפמיניזם משפטי,¹⁴ תביא לידי ביטוי את הנרטיב המושק, ומזווית זו מפתיע שבפסק דינה הנוכחי בחרה דווקא להתעלם מהיבט זה. הגישה השיפוטית העולה מניתוח פסק הדין מושא הארה זו היא אי-מגדרית מובהקת. גישה זו משטיחה מאפיינים מגדריים ונמנעת מלייחס להם משמעות של ממש. כך, מעשה

¹² פסק הדין, לעיל ה”ש 1, פס’ 20.

¹³ קתרין מקינזון פמיניזם משפטי בתיאוריה ובפרקטיקה (דפנה ברק-ארז עורכת, עידית שורר מתרגמת, 2005). גישת הפמיניזם הרדיקלי משנה את עולם המושגים המוכר לנו. במרכז נמצאים כוח ושליטה והיא שואבת את רעיונותיה מהמרקסיזם. לדברי קתרין מקינזון, ההוגה המובילה של גישה זו, יש להביט על העולם בהקשר של יחסי כוח בין נשים וגברים, ובתוך כך בתחום של מין ומיניות. נקודת המוצא של הביקורת הרדיקלית היא כפולה: מחד גיסא, מדובר על הטיה אידיאולוגית/גברית של המשפט – תוצר של פערים ביחסי הכוח. מי שבפועל עיצבו את הנורמות המשפטיות המרכזיות והכללים המשפטיים שמארגנים עדיין את מערכת המשפט שלנו הם גברים, ולכן מדובר במערכת שהיא מוטה מאוד מבחינה אידיאולוגית. מאידך גיסא, ישנה מראית עין של ניטראליות מגדרית, שקושרת אותנו לתודעה כוזבת.

¹⁴ ראו, לדוגמה: דפנה ברק-ארז “פרשנות פמיניסטית” המשפט טז 37 (2011); דפנה ברק-ארז “האשה הסבירה” פלילים ו 115 (1997).

האלימות הנשי מנותק מן ההקשר הספציפי שעל רקעו יש להבינו. התוצאה היא ניתוח נטול כל פרספקטיבה מגדרית של מעשה העבירה ושל מי שביצעה אותו, היעדר זה עלול להכשיר את הקרקע למיצוי הדין עם אישה זו, כפי שאכן קרה בערכאות הנמוכות. בנוסף, השיח הפמיניסטי הישראלי טרם נדרש באופן מספק לסוגיה של יחסה של מערכת המשפט כלפי נשים אלימות. עיקר העיסוק הפמיניסטי בנשים במשפט הפלילי הישראלי התמקד עד כה בנשים כקורבנות של המעשה הפלילי, ולא כמבצעות אותו. גם כאשר נדרש השיח הפמיניסטי לנשים אלימות, היה זה בהקשרן של נשים מוכות שהרגו את בני זוגן המכים, תוך הדגשת היבטיו הקורבניים של המעשה הנשי.¹⁵ התוצאה היא שאלה מבין הנשים שהמפגש שלהן עם השיח המשפטי הפלילי אינו ניתן להבניה במונחים מוחלטים של הכפפה וקורבנות נעדרות מן העיסוק הפמיניסטי במשפט הפלילי, וטיב הקשיים שהן חוות במפגש שלהן עם מערכת המשפט אינו זוכה בהכרה מספקת ובהתייחסות ראויה.¹⁶ המשפט, כפי שכתב Cover במאמרו "נומוס ונרטיב", הוא עולם נורמטיבי שלם, מערכת שלמה המכוונת להערכת טוב ורע, תקף ושאינו תקף; עולם שבו הכללים המשפטיים, מוסדות המשפט, והכרעות שיפוטיות שואבים את משמעותם מנרטיבים.¹⁷ לכן, כשעולם המשפט נפגש עם נשים, הוא יכול וצריך לעשות שימוש בכלים המושפעים מנרטיבים שונים על מנת לשקף את הערכים הרצויים, וכדי להכריע בשאלות ערכיות. כך, ניתן היה לספר את סיפורה של האישה, להשמיע את קולה ודרך כך להסביר כי משום שהמשפט אינו נגיש לנשים, הוא הכניס את תסכולה של האישה לתוך תבנית המשפט הפלילית שלא לצורך.

על החוק הפלילי, כפי שנטען בספרות המחקרית, להתחשב ולהקשיב להבעת הרגשות של נשים. זאת, כדי להקטין אפליה מגדרית הקיימת בחוק.¹⁸ במערכת משפט גברית אין סיכוי שקולה של האישה יישמע; סבירות מעשיה של האישה והגיגונם אינם יכולים להיות נהירים למערכת זו, שכן היא נטולת כלים למקם מעשים אלה בהקשר הראוי ולעשות עמה צדק.¹⁹

¹⁵ נויה רימלט "כאשר נשים נעשות אלימות" פלילים י 277, 278 (2001).

¹⁶ Catharine A. MacKinnon, *Women's Lives, Men's Laws* (2005).

¹⁷ Robert M. Cover, *The Supreme Court, 1982 Term – Foreword: Nomos and Narrative*, 97 HARV. L. REV. 4, 4–5 (1983).

¹⁸ Katharine K. Baker, *Gender and Emotion in Criminal Law*, 28 HARV. J. L. & GENDER 447, 447–448 (2005).

¹⁹ רימלט, לעיל ה"ש 15.

“כצעקתה”

דוגמה לכך ניתן לראות בדבריה של השופטת ברק-ארז בפסק הדין. היא אומנם מביעה דאגה להשמעת קולה של האישה בפני קרובי משפחה וחברים כמו גם בפני גורמים טיפוליים ורשויות רווחה, אך אלה נותרים בשער החוק:²⁰

“ריסונו של חופש הביטוי על-ידי המשפט הפלילי במצבי מצוקה שבהם מתעוררות אצל אדם מחשבות אובדניות עלול להוביל אפוא לאפקט מצנן על השמעת תחושות של מצוקה וייאוש – בפני קרובי משפחה וחברים או בפני גורמים טיפוליים ורשויות רווחה”.

למעשה, עבריינות נשית אלימה נושאת פעמים רבות מאפיינים מגדריים מובהקים, כאשר היבטים מסוימים בחייהן של נשים אלה, כגון יחסי אי-שוויון בינן לבין גברים אחרים בסביבתן ומבנים פטריארכליים שהן מוכפפות להם, הם תנאי הכרחי להבנת הרקע לביצוע העבירה.²¹ בהמשך לכך טוענת רימלט, כי השיח השיפוטי בעניינן של נשים אלימות מתאפיין בהיותן קורבן מוחלט או דמות אוטונומית, וכי השיח לא מתרכז בפרספקטיבה מורכבת שמהווה את מציאות חייהן.²²

ניתן להצביע על שני יסודות מרכזיים המאפיינים את פסק הדין. ראשית, הסברה של האישה למעשה שעשתה נדחה כבלתי-רלוונטי או כבלתי-סביר על ידי הערכאות השונות ששפטו אותה (בתי משפט השלום והמחוזי). שנית, במקום “הקול הנשי” שנדחה, בחר בית המשפט להבנות את דמותה של האישה במונחים של אוטונומיה ושליטה. בית המשפט משתמש ברטוריקה הנוגעת לבחירת האישה מתוך רצון חופשי. דחיקתו של “הקול הנשי” מן הסיפור הרשמי של פסק הדין, הביאה בנסיבות אלה לידי ניתוח שיפוטי נטול כל פרספקטיבה מגדרית של מעשה העבירה ושל מי שביצעה אותו. בחירתה האלימה של האישה נולדה אומנם, על רקע מציאות של דיכוי וייאוש, אולם כדי להציל עצמה ממציאות זו ולא ליפול לה קורבן לחלוטין, היא בחרה בדפוס פעולה אקטיבי.²³ כך, בחרה האישה שלא לשתוק נוכח פסק הדין שניתן נגדה בבית המשפט לתביעות קטנות, והחליטה להשמיע קולה באופן אקטיבי באמצעות מכתב לשופטת.

מחקרן של בוגוש ורון יחיא סוקר פסיקה העוסקת בנשים עברייניות אלימות.²⁴ המחקר מזהה פערים משמעותיים בשיעורי הפגיעה בין נשים לגברים, במיוחד בעבירות אלימות. למרות זאת, כאשר הן מאתרות מבין פסקי הדין הללו את פסקי הדין של בית

²⁰ פסק הדין, לעיל ה"ש 1, פס' 57.

²¹ רימלט, לעיל ה"ש 15.

²² שם, בעמ' 316.

²³ שם, בעמ' 294–295.

²⁴ רינה בוגוש ורחל דון-יחיא מגדר ומשפט – אפליית נשים בבתי המשפט בישראל 200 (1999).

המשפט העליון, מתברר שכאשר הוא נדרש לשיקולים הנוגעים בענישתן של נשים אלה, הוא מחיל עליהן גישה עיוורת מגדר, המתעלמת מן ההבדלים הברורים בין גברים לנשים ככל שאלה באים לידי ביטוי בהיקפה של התנהגותם העבריינית האלימה.²⁵ בהתאם, גם השופטת ברק-ארז אינה מתייחסת להיותה של המערערת אישה ולהיקף הנמוך של התנהגותן העבריינית של נשים, ומבקרת את מעשה של האישה בסוף דבריה:²⁶ "אין בכך כדי לומר שהתנהגותה הייתה ראויה. אדרבה, מכתבה לשופטת היה מכתב בוטה ואכזרי, שיש לגנותו [...] ארשה לעצמי להוסיף ולהביע תקווה כי מסר זה יגיע אף אל המערערת עצמה ולא ייעלם מעיניה, ללא קשר לתוצאת הזיכוי".

היבט בעייתי נוסף של גישה אי-מגדרית זו, כפי שמתבטא במחקרן של בוגוש ודון יחיא,²⁷ מתברר גם כאשר ישנו קושי לדלות מפסקי הדין את הנסיבות האופפות את התנהגותן האלימה של הנאשמות השונות. ברוב פסקי הדין שבהם בחר בית המשפט להחמיר בעונשן של הנאשמות, מוצגות נסיבות אלה בקיצור נמרץ, עד כי לא ניתן לעיתים להבין כלל מפסק הדין את הרקע וההיגיון לביצוע העבירה כפי שהציגה אותם הנאשמת.²⁸ גם בפסק הדין מושא הארת פסיקה זו, הסיבה למשלוח המכתב לשופטת מטעם האישה מוצגת בקצרה.²⁹ כך, למשל, לא מוצג הרקע לסכסוך בבית המשפט לתביעות קטנות, שעניינו סכסוך שכנים שנבע מכך שהמערערת אגרה שקיות בגדים בכניסה לבניין.³⁰ כמו כן, לא מצוינים דבריה של המערערת, זילפה, לפיהם:

"השכן תבע אותי סתם [...] הוא רצה לקנות את הדירה שלי ולא הסכמתי. הוא אמר לי 'אני אדאג שתמכרי', אז הוא התחיל לפנות למשטרה והתלונן עליי על שקרים".³¹ בשונה מן המקרים שמציגות דון יחיא ובוגוש, בית המשפט אמנם זיכה את הנאשמת, אך כאמור לא נגע בהיבט המגדרי ובנסיבות שהובילו לביצוע העבירה.³²

²⁵ כך, למשל, מבין תשע-עשרה הנאשמות שעניינן נידון בערעור בבית המשפט העליון בתקופה של חמש שנים, החליט בית המשפט בששה מקרים לקבל את ערעור התביעה ולהחמיר בעונש.

²⁶ פסק הדין, לעיל ה"ש 1, פס' 68.

²⁷ בוגוש ודון יחיא, לעיל ה"ש 24.

²⁸ רימלט, לעיל ה"ש 15, עמ' 297-298.

²⁹ פסק הדין, לעיל ה"ש 1, פס' 4.

³⁰ חובל, "איום בהתאבדות אינו עבירה", לעיל ה"ש 3.

³¹ רויטל חובל "מצוקתם הכפולה של המאיימים בהתאבדות הנאשמים בפלילים" הארץ www.haaretz.co.il/news/law/premium-1.25281023, 1.2015.

³² על הקשר בין תפיסות מציאות לבין תרבותם של התופסים ראו מנחם מאוטנר "שכל ישר, לגיטימציה, כפייה: על שופטים כמספרי סיפורים" פלילים ז 11, 17-20 (1998).

“כצעקתה”

בהליך “מתן הקול” בבית המשפט, קיימת מורכבות רבה. ראשית, הקולות הנשמעים בבית המשפט אינם מנותקים מההליך המשפטי ומעוצבים על ידי הכללים של סדרי הדין והראיות.³³ בנוסף, הקולות בהליך המשפטי מתווכים באמצעות בעלי תפקידים (עורך דין, שופט, עד מומחה), והקול האנושי עובר תהליך של “תרגום” מרגע השמעתו בבית המשפט.³⁴ מאפיינים אלה מתנגשים עם הנחות התיאוריה הפמיניסטית לגבי מתן קול לנשים בספירה הציבורית, ומאתגרים את הרפורמה הפמיניסטית שמטרתה שינוי זהויות ודימויים חברתיים.³⁵

מכשול נוסף בנוגע להליך המשפטי, הוא שהמשפט מצפה שאנשים יביאו את סיפורם לבית המשפט וידווחו מיידית על הנזק שנגרם להם. בעייתיות נוצרת כאשר אין שם לאותו נזק או כאשר קיים סיפור עם תווית משפטית, אך האישה אינה מכירה אותה.³⁶ אופי היחסים בין עורך או עורכת הדין לנאשמת גם הוא עלול להיות גורם משתיק קול. בהליך המשפטי עורך או עורכת הדין יודעים יותר מהנאשמת; הם מומחים בתחום שבו הם מסייעים ומכירים את שפת המשפט וכלליו. יתר על כן, ייצוג על ידי עורך או עורכת דין משמר את הפסיביות של הנאשמת ולרוב היא איננה שותפה בהליך קבלת ההחלטות.³⁷ היבט זה משפיע ביתר שאת על נשים, וזאת משום שהמשפט מסודרו לוקח חלק בהבניית הגמוניה, ביצירת משטר, בהנצחה של תפיסות ערכיות ובהגדרתן, כרף הבסיסי אשר על פיו החברה מתעצבת – הגמוניה זו, שנוצרה ועוצבה ע”י גברים, מכשילה העצמה כאמור לגבי נשים.³⁸ מכאן, שהתלות של הנאשמת בעורכי הדין מונעת ממנה לשלוט במצב, דבר הכרחי בתהליך הפמיניסטי.

לבסוף, סיפורה של האישה בפסק הדין מוצג כטרגדיה אישית ולא כבעיה מערכתית המצביעה על חוסר נגישותו של ההליך הפלילי לנשים.³⁹

³³ ליאורה בילסקי “אלימות האלם: ההליך המשפטי בין חלוקה לקול” עיוני משפט כג 421, 425–424 (2000).

³⁴ שם, בעמ' 425.

³⁵ Milner Ball, *The Play's the Thing: An Unscientific Reflection on Courts Under the Rubric of Theatre*, 28 STANFORD L. REV. 81, 103 (1975).

³⁶ בילסקי, לעיל ה"ש 33, בעמ' 433.

³⁷ מימי אייזנשטדט וגיא מונדלק **העצמה במשפט** 32–35 (2008).

³⁸ שם, בעמ' 14.

³⁹ Christine A Littleton, *Women's Experience and the Problem of Transition: Perspectives on Male Battering of Women*, U. CHI. LEGAL F. 23, 23–24 (1989).

4. סיכום ומחשבה להמשך

אם נפנים, גם אם בסיוע מערכת המשפט, את הרעיון ש"הבעיה" אינה בנשים אלא במחסומים שהחברה מציבה בפניהן,⁴⁰ ייתכן שהעולם, ובכללו עולם ההליך המשפטי, יהיה עבור הנשים מקום טוב יותר.

בפסקה 62 לפסק הדין התייחסה השופטת ברק-ארז למצוקה הנפשית שבה נמצאת האישה, והציעה אמצעים אחרים שבהם ניתן לנקוט כדי להתמודד עם האיום בהתאבדות חלף ההליך הפלילי. במסגרת זו היא מציעה, בין היתר, מתן טיפול על ידי רשויות הרווחה, טיפול אשר עשוי לתת מזור למצוקתו של המאיים ולהלום מצבים שבהם אדם מצהיר על כוונה להתאבד. דעתי היא, כי במקרה הנוכחי לא היה צורך להפעיל את ההליך הפלילי כלל ועיקר, והיה טעם רב בשימוש באמצעים חלופיים, משפטיים או אחרים, הסובבים סביב מושג ההעצמה. במסגרת סיכום זה, אציג מקצת מהם.

ההגדרה המקובלת להעצמה מתייחסת ליכולתו של הפרט להשיג שליטה על סביבתו.⁴¹ שליטה זו באה לידי ביטוי באפשרויות העומדות בפניו לשנותה, להשפיע עליה או לשפר את תחושתו הנוגעת לסביבה.⁴² תחושה זו קשורה גם במודעות לפרקטיקות חברתיות קיימות הממקמות יחידים וקבוצות במקומות נחותים או פגיעים. מודעות המאפשרת להם לכוון את פעילותם לשינוי ההסדרים ובכך גם את נסיבות חייהם.⁴³ העצמה יכולה להיות מושגת על ידי הפרט עצמו או על ידי אחרים, ומטרתה היא השגת יכולת השפעה כלשהי על העולם הסובב את הפרט.⁴⁴

יש שיטענו, כי המשפט מנסה להרחיק עצמו מניתוח הקשרי של סיטואציות ומתמקד בבעיה המשפטית הצרה העומדת לפתחו, כשהוא פוטר את התמונה הכוללת כבלתי-רלוונטית לסוגיה המשפטית שנדרשת להכרעה. הבחירה בכלי של העצמה, מרחיקה את עצמה מהשדה המשפטי הקלאסי ואף קוראת תגר על מוגבלות המשפט בהנעת שינוי חברתי. בנוסף, המשפט אינו בהכרח הזירה העיקרית לקיומו של תהליך

⁴⁰ ניתן להשוות את הגישה כלפי נשים לגישה הביקורתית למוגבלות במשפט, הבנויה על ארבעה רעיונות מרכזיים: 1. משוני אינהרנטי להבניה חברתית – החברה היא שמייצרת את המוגבלות; 2. מפתולוגיה רפואית למגוון אנושי; 3. מתיקון הפרט לתיקון החברה; 4. שום דבר עלינו בלעדינו. ראו שגית מור "שוויון זכויות לאנשים עם מוגבלויות בתעסוקה – מתיקון הפרט לתיקון החברה" עיוני משפט לה 97 (2012).

⁴¹ JAMES C. SCOTT, DOMINATION AND THE ARTS OF RESISTANCE (2008).

⁴² דלילה אמיר וניבה שושי "פמיניזם והעצמת נשים בישראל: מדיניות הפלות כמקרה בוחן" **העצמה במשפט** 279 (מימי איינושטדט וגיא מונדלק עורכים, 2008).

⁴³ שם.

⁴⁴ אלישבע סדן **העצמה ותכנון קהילתי: תיאוריה ופרקטיקה של פתרונות חברתיים אנושיים** 11–13 (1997).

“כצעקתה”

העצמה, וכלים משפטיים אינם בהכרח הכלים המועדפים בעבודה עם אוכלוסיות מוחלשות כדוגמת נשים.⁴⁵ אני סבורה, כפי שאבהיר להלן, שיש אכן לחרוש בשדות ידע ופעולה נוספים על המשפט, וכי על המשפטן והמשפטנית לעשות כן, אך שגם המשפט עצמו עשוי למלא תפקיד מעצים.

א. אמצעי העצמה לנשים מתחום החינוך

פריירה, הוגה שיטת 'הדיאלוג המעצים', טוען כי אנשים זקוקים לעשייה למען עצמם ולמען החברה שלהם, וכי פעילות כזו חיונית למימוש אנושיותם.⁴⁶ פריירה ניסה לעשות סינתזה בין הקניית אוריינות לבין העצמה ותידוע⁴⁷ של הפוטנציאל המשחרר מדיכוי אשר גלום באוריינות.⁴⁸ לפריירה שתי הנחות בסיסיות. הראשונה היא כי לכל אדם ולכל קבוצה, יש משהו משמעותי לומר על המציאות. השנייה היא כי המדוכאים לא ישתחררו אם לא ישתחררו את עצמם. ברמה היישומית, הוא גרס כי פיתוח מודעות ביקורתית היא מסימניו המובהקים ביותר של המעבר ממצב של חוסר אונים למצב של העצמה. עם זאת, מודעות שאינה מלווה בעשייה ממשית, מעידה רק על תחילתו של התהליך ולא על התגשמותו בפועל.⁴⁹ תוצר חשוב בתהליך העצמה, הוא הכרה של אנשים בזכותם להביע שאיפות ומאויים ולהגדיר מחדש את עצמם ואת מצבם. זהו הישג בתחום פיתוח המודעות של אנשים לסיבות ולמקורות לחוסר האונים שלהם.⁵⁰

לו משפטנים ומשפטניות היו מכירים תפיסה מעין זו, כי יש לראות את המשפט ככלי להתערבות ביחסי כוח חברתיים ושכוחו להאיר בעיות חברתיות ולפתור אותן, הם היו יכולים, למשל, להציע ללקוחה במצב דומה לגיבורת סיפורנו להתאגד עם נשים נוספות במצבה ולמחות יחד על אי-נגישות ההליך המשפטי לנשים. מהלך כזה היה עשוי להוציאה מחוסר האונים שבו הייתה שרויה, חוסר אונים שגרם לה לחוש שקצה בחייה, תחושה שבה ביקשה לשתף את השופטת.⁵¹

⁴⁵ רותי לזר "הן נראות עצובות יותר: סיפור על העצמה וחושך" **המשפט** יז(1) 107, 125 (2013).

⁴⁶ PAULO FREIRE, THE POLITICS OF EDUCATION (1985).

⁴⁷ צעד הכרחי לדעתו של פריירה הוא התידוע, כלומר תפיסה של מציאות המשולבת בעמדה ביקורתית כלפיה, ויחס ביקורתי מתוך הכרה בניגודים שבתוך המציאות.

⁴⁸ FREIRE, לעיל ה"ש 45.

⁴⁹ אלישבע סדן "העצמה ועבודה קהילתית" **חברה ורווחה** טז(2) 143, 148 (1996).

⁵⁰ שם, בעמ' 151.

⁵¹ ארנה בן-נפתלי ועמוס לאור "הנדון: דין וחשבון לאקדמיה על נבוכותיו של החניך ק" **מעשי משפט** ט 61 (2017).

ב. אמצעי העצמה לנשים מתחום העבודה הסוציאלית

גישת ההעצמה בעבודה סוציאלית מושתתת על התפיסה של צדק חברתי. לפי גישה זו, חתירה לצדק חברתי משמעה צמצום פערי הכוח בין הנשים המוחלשות לבין עצמן, בין לבין הקהילה שבה הן חיות ובין לבין המדינה.⁵²

התיאוריה של הצטלבות מיקומי השוליים (intersectional theory)⁵³ רלוונטית במיוחד לחייהן של נשים, שכן היא מציבה במרכז את חוויותיהן של נשים הנמצאות במצבי שוליות מגוונים, כמו שוליות אתנית, מעמדית ומגדרית.

ניתוח המבוסס על תיאוריה זו מאופיין בארבעה רכיבים. הראשון הצבת חוויות החיים היומיומיות של אנשים מקבוצות מוחלשות במרכז. השני, בחינת המורכבות של הזהות האישית והקבוצתית תוך כדי הנכחה של השונות בתוך קבוצות. השלישי, הדגמה של הדרכים שבהן אי-שוויון ודיכוי חברתי באים לידי ביטוי בזירות השונות של מבנה הכוח. הרביעי, קידום של צדק חברתי ושינוי חברתי באמצעות מחקר ופרקטיקה. דרך ניתוח זו רלוונטית במיוחד לחייהן של נשים שפונות לשירותי רווחה ואשר סובלות מריבוי של מצבי מצוקה ושוליות.⁵⁴

העצמת האישה (שסובלת מאפליה כפולה כאישה וכנאשמת)⁵⁵ באמצעות תיאורית השתלבות מיקומי השוליים, יכולה הייתה לצמצם את פערי הכוחות בינה לבין מערכת המשפט. לו שופטות ושופטים היו אמונים עליה, סביר להניח שהתייחסותם הייתה שונה.

ג. אמצעי העצמה לנשים באמצעות משפט

מפאת קוצר היריעה, אציג בקליפת אגוז אמצעים להעצים נשים כגון אלה גם באמצעות כלים משפטיים:⁵⁶

פרויקט העצמה כלכלית לנשים – יכול היה לסייע לאישה להחזיר את חובותיה, ואולי אף למנוע את רצונה להתאבד משום היכולת להחזרת הכספים שנדרשה לשלם;⁵⁷

⁵² Spencer Rand, *Teaching Law Students to Practice Social Justice: An Interdisciplinary Search for Help through Social Work's Empowerment Approach*, 13 CLINICAL L. REV. 459, 464 (2006); לזר, לעיל ה"ש 45.

⁵³ Kimberle Crenshaw, *Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence against Women of Color*, 43 STAN. L. REV. 1241, 1241–1245 (1991).

⁵⁴ מיכל קרומר-נבו ומיכל קומם "הצטלבות מיקומי שוליים: מסגרת מושגית לפרקטיקה של עבודה סוציאלית פמיניסטית עם נערות" *חברה ורווחה* לב ג 347, 363–357 (2012).

⁵⁵ בוגוש ורון יחיא, לעיל ה"ש 24.

⁵⁶ העמקה בכל אחד מהנושאים המובאים להלן מצויה בידי המחברת.

⁵⁷ מיכל אהרוני וגליה פיט "ממאבקי זכויות להעצמה כלכלית – סיוע משפטי לפיתוח קהילתי-כלכלי כתפיסה חדשה של עריכת דין חברתית" *העצמה במשפט* 547, 549 (מימי איזנשטרט וגיא מונדלק עורכים, 2008).

“כצעקתה”

איסוף מידע והעברתו – בעת הכרעת הדין בפלילים יש מקום לשמוע את קול הנאשמת כההליך של העברת מידע לרשויות, דבר אשר עתיד היה לסייע לאישה במהלך ההליך הפלילי הארוך שעברה;⁵⁸

חינוך משפטי קליני⁵⁹ – חינוך זה יכול להוות מודל לתכניות העצמה שונות של נשים ואוכלוסיות מוחלשות ברחבי הארץ;⁶⁰

בית המשפט – קבוצת הנשים הנאשמות או הנתבעות יכולות לפנות לבית המשפט ובכך לשפר את מצבן הכלכלי באמצעות מדינת הרווחה;⁶¹

עריכת דין קהילתית – נשים נאשמות בהליך הפלילי הן בבחינת מיעוט הנפגע על ידי הרוב, ולכן על עורכי הדין הקהילתיים לייצגן, כמובן באמצעות שיתוף והקשבה, ולהכיר בהן כאוכלוסייה מוחלשת שנפגעת על ידי המדינה;⁶²

גישת המשפט הטיפולית – דורשת מהשופט ‘אינטליגנציה רגשית’, שהינה היכולת להתייחס להיבטים הפסיכולוגיים והחברתיים הקשורים למקרה שהובא בפניו.⁶³ בתוך כך בתי המשפט פותרים בעיות, בתי המשפט דנים במכלול ענייניו של האדם, לרבות האזרחיים, הפליליים והמשפחתיים, דבר אשר עתיד היה לסייע לאישה בפתרון מכלול ענייניה בהליך אחד;⁶⁴

⁵⁸ איזונשטדט ומנדלק, לעיל ה"ש 37, בעמ' 21–26.

⁵⁹ ראו, לדוגמה: תכנית נשים חונכות לזכויות והקליניקה לפמיניזם משפטי באוניברסיטת חיפה (תכנית המוכרת לי אישית, אך יש דומות לה גם במוסדות אחרים ללימודי משפטים).

⁶⁰ נני בלס “איפה הקול שלי?” **מעשי משפט** ב 105 (2009); נור פלאח ודנה מירטנבאום “מה מחבר בינינו – הנחיית קבוצות פמיניסטיות במודל תכנית ‘חונכות לזכויות’” (לא פורסם).

⁶¹ שרון אסיסקוביץ’ “בקרב עמנו אנו יושבים: ניתוח נאו מוסדי של בתי משפט כאמצעי העצמה במדינת הרווחה” **העצמה במשפט** 195, 196–197 (2008).

⁶² מיכל תגיר “והיה אחד רעב ביותר” **מעשי משפט** ב 151 (2009); נטע זיו “עריכת דין לשינוי חברתי בישראל: מבט לעתיד לאחר שני עשורי פעילות” **מעשי משפט** א 19, 20–23 (2008); יובל אלבשן “נגישות האוכלוסיות המוחלשות בישראל למשפט” **עלי משפט** ג 497 (2003).

⁶³ דיוויד ב’ וקסלר “תורת המשפט הטיפולית: סקירה” **מחקרי משפט** כו 367 (2010); ענבר כהן “בין שתי דרכים – המפגש בין טיפול למשפט, כפי שבא לידי ביטוי בעדויות אנשי טיפול בתיקי עברות מין” **המשפט** כב 139 (2016).

⁶⁴ ארנה רבינוביץ’-עיני “בתי משפט פותרים בעיות ובעיית האחריות: לקחים ממיסוד הליך הגישור” **מחקרי משפט** כו 517, 518–519 (2010); Julie Stewart, Specialist; (2005) 5–8 DOMESTIC/FAMILY VIOLENCE COURTS WITHIN THE AUSTRALIAN CONTEXT; Bruce J. Winick, *Therapeutic Jurisprudence and Problem Solving Courts*, 30 FORDHAM URB. L.J. 1055, 1055–1062 (2002).

גישור – אם היה מוצע לאישה במהלך ההליך בתביעות קטנות לפנות לגישור, הוא עתיד היה לסייע לה, משום שהייתה יכולה לקחת בו חלק אקטיבי. במצב כזה, ככל הנראה שלא הייתה כלל מגיעה למצב של פנייה לשופטת במכתב ההתאבדות.⁶⁵

בהארה זו ביקשתי להשמיע את החלקים המשותקים בפסק הדין של השופטת ברק-ארוז, ולהראות כי ההליך המשפטי כפי שהוא מתבטא במקרה זה, אינו נגיש לנשים ואינו מעוניין לשמוע את קולן. היעדר קשב לקולן, גורם לאפלייתן ולהדרתן של נשים מהליכים אלה. המשפט אינו בהכרח הזירה העיקרית לקיומו של תהליך העצמה, וכלים משפטיים אינם בהכרח הכלים המועדפים בעבודה עם אוכלוסיות מוחלשות כדוגמת נשים. עם זאת, אני סבורה כי כדי לצמצם את אפלייתן של הנשים, על המשפטנים לשאוב מדיסציפלינות חוץ-משפטיות, וכך המשפט עצמו יוכל למלא תפקיד מעצים.

"הימנעות מפעולה שיפוטית", כפי שאמר השופט ברנן, "היא התחמקות מאחריות".⁶⁶ גם מטעם זה על המשפטנים והמשפטניות שדוגלים בעולם המשפט כמחולל שינוי חברתי, לקחת בחשבון נקודות מבט מדיסציפלינות חוץ משפטיות, ובכללן חוץ פליליות, ולשמוע את בכיין של הנשים. זו היא אחריות החובקת בתוכה את האחרות.

⁶⁵ דן בראון "צדק פורמלי וצדק בין אישי: בחינה מחדש של מושג הפיוס" **משפט וממשל** ח 623, 640 (2005); רינה בוגוש ורות הלפרין-קדרי "הקול קול הגישור, אך הידיים ידי המשפט: על גישור ועל ניהול גירושין בישראל" **הפרקליט** מט 293, 297 (2008).

⁶⁶ Lyng v. Northwest Indian Cemetery Protective Association, 485 U.S. 439, 108 S.Ct. 1319 (1988).